

Anna Chorążewska

Uniwersytet Śląski

Artur Biłgorajski

Uniwersytet Śląski

Normy-zasady jako jedna z kategorii norm ustawy zasadniczej

1. Wśród norm prawnych zawartych niemal w każdym akcie prawnym, w tym konstytucji, znajdujemy takie, które mają charakter „zasadniczy” (podstawowy), wyróżniają się ponadprzeciętną doniosłością aksjologiczną, funkcjonalną czy hierarchiczną; mają odmienny charakter wobec pozostałych norm oraz pełnią szczególną rolę. Określamy je różnym mianem, np. „normy zasady”, „zasady prawa” czy „ogólne zasady prawa”. Prawo, jako pewien zespół powiązanych ze sobą treściowo i funkcjonalnie norm prawnych obowiązujących w danym miejscu i czasie, powinna cechować jednolitość aksjologiczna¹, dla której osiągnięcia znaczenia norm-zasad nie sposób przecenić. Wyrażają one bowiem pochodzące od prawodawcy wspólne dla systemu prawa podstawowe reguły, opisujące wartości, na których ten system jest oparty. W piśmiennictwie powszechnie przyjmuje się, że przekłada się to na przyjęcie, iż system prawny oparty jest na założeniu wewnętrznej hierarchii norm prawnych, przypisaniu w tym systemie nadrzędnej pozycji norm-zasad wraz ze sformułowaniem nakazu przyznania pierwszeństwa realizacji norm-zasad w procesie tworzenia, wykładni i stosowania celem zapewnienia spójności aksjologicznej systemu prawa². Niemniej na tych ustaleniach powszechna zgoda w nauce prawa się kończy. Toczono są spory i dyskusje na temat natury i sposobu rekonstruowania norm-zasad,

81

¹ W. Lang, J. Wróblewski, S. Zawadzki, *Teoria państwa i prawa*, Warszawa 1980, s. 350.

² R. Makarucha, *Zasady prawa jako czynnik zapewniający aksjologiczną spójność systemu prawa*, „Folia Iuridica Wratislaviensis” 2014, t. 3(2), s. 125.

ich klasyfikacji oraz konsekwencji ich obowiązywania³. Co więcej, okazuje się, że sporna jest nawet sama definicja pojęcia „zasada prawa”; termin ten uznaje się za wieloznaczny i niedookreślony⁴.

To wszystko sprawia, że wielu badaczy podejmuje to zagadnienie. Jak zauważa Leszek Leszczyński⁵, zasady prawa od lat należą do najbardziej podstawowych przedmiotów badawczych polskich nauk prawnych, a dotyczy to szczególnie teorii prawa, w ramach której kamieniami milowymi w tym zakresie były prace Jerzego Wróblewskiego⁶ oraz Sławomiry Wronkowskiej, Macieja Zielińskiego i Zygmunta Ziemińskiego⁷.

I tak J. Wróblewski wyodrębnił dwa typy zasad prawa. Po pierwsze – tzw. zasady systemu prawa – czyli obowiązujące normy prawne mające charakter podstawowy dla systemu (donioślesze niż inne normy), które znajdują oparcie wprost w tekście obowiązującego prawa, ewentualnie wywnioskowane z tego tekstu (tzw. konsekwencje logiczne norm *explicite* wyrażonych). Po drugie – tzw. postulaty systemu prawa – czyli idee (koncepcje), które nie zostały wyrażone w prawie obowiązującym (nienależące do systemu prawa obowiązującego)⁸.

Z kolei S. Wronkowska, M. Zieliński i Z. Ziemiński wyróżnili sposób wysłowienia zasad pojmowanych dyrektywalnie oraz różnorodne formy zasad pojmowanych pozadyrektywalnie – co stanowiło istotną nowość. Autorzy ci wyodrębnili:

- tzw. zasady prawa pojmowane dyrektywalnie (w znaczeniu dyrektywalnym) – czyli normy w takim czy innym znaczeniu nadrzędne wobec innych norm (mające szczególną doniosłość w porównaniu z innymi normami);
- tzw. zasady prawa pojmowane opisowo (w znaczeniu pozadyrektywalnym) – czyli takie, które nie stanowią określenia dla jakiejś dyrektywy, służą one m.in. formułowaniu opisu systemu prawnego czy też sposobu

³ Między innymi: G. Maroń, *Zasady prawa. Pojmowanie i typologie a rola w wykładni prawa i orzecznictwie konstytucyjnym*, Poznań 2011; M. Kordela, *Zasady prawa. Studium teoretyczno-prawne*, Poznań 2012; S. Tkacz, *O zintegrowanej koncepcji zasad prawa w polskim prawoznawstwie (Od dogmatyki do teorii)*, Toruń 2014; L. Morawski, *Podstawy filozofii prawa*, Toruń 2014. O różnych rozumieniach pojęcia zasada konstytucyjna pisali: P. Tuleja, *Pojęcie zasady konstytucyjnej*, [w:] *Zasady ustroju Rzeczypospolitej Polskiej w nowej konstytucji*, red. K. Wójtowicz, „Acta Universitatis Wratislaviensis” 1997, nr 1969, s. 8–10; P. Tuleja, *Zasady konstytucyjne*, [w:] *Konstytucjonalizacja zasad i instytucji ustrojowych*, red. P. Sarnecki, Warszawa 1997, s. 11–20.

⁴ S. Wronkowska, *Sposoby pojmowania „zasad prawa”*, „Państwo i Prawo” 1972, z. 10, s. 167.

⁵ L. Leszczyński, *Zasady prawa – założenia podstawowe*, „Studia Iuridica Lublinensia” 2016, t. XXV, nr 1, s. 11.

⁶ J. Wróblewski, *Prawo obowiązujące a „ogólne zasady prawa”*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego. Nauki Humanistyczno-Społeczne” 1965, z. 42, seria I, s. 18.

⁷ S. Wronkowska, M. Zieliński, Z. Ziemiński, *Zasady prawa. Zagadnienia podstawowe*, Warszawa 1974.

⁸ J. Wróblewski, *Prawo obowiązujące...*, s. 18.

stosowania przepisów, powiązań funkcjonalnych pomiędzy poszczególnymi normami, czy też wskazywaniu funkcji określonej normy⁹.

Warto zauważyć, że te dwie sformułowane w polskiej tradycji charakterystyki zasad prawa nie pokrywają się, gdyż rozróżnienie zaproponowane przez J. Wróblewskiego można usytuować wyłącznie w ramach zbioru wypowiedzi o charakterze dyrektywalnym¹⁰.

Powyższe ustalenia polskich badaczy w pewnym sensie wyprzedziły zainteresowanie problematyką zasad prawa w ramach światowej teorii i filozofii prawa, którego początek datowany być winien na lata 90. ubiegłego stulecia¹¹. Wówczas zaczęły pojawiać się prace, m.in. Ronalda Dworkina i Roberta Alexy'ego¹². Prezentowane w nich koncepcje oparte są na kilku założeniach. Po pierwsze, na odrzuceniu tezy, że prawo tworzą wyłącznie reguły; prawo jest zbiorem norm, które dzielą się na zasady oraz reguły. Po drugie, na przyjęciu, że zasady oraz reguły są normami, które w odmienny sposób są realizowane w procesie stosowania prawa. Po trzecie wreszcie – na odrzuceniu aksjologii pozytywizmu prawniczego i przyjęciu tezy o niepozytywistycznym charakterze prawa z jednoczesną akceptacją pojęcia jego obowiązywania¹³.

Jak zauważa Sławomir Tkacz, „Trybunał Konstytucyjny badając zgodność kwestionowanych przez wnioskodawców przepisów z normami uznawanymi za zasady konstytucyjne, posługuje się modelem przedstawionym przez R. Alexy'ego, traktując owe normy jako nakazy optymalizacyjne, tj. wymagające, aby pewien pożądany stan rzeczy został urzeczywistniony w najwyższym możliwym stopniu, w granicach możliwości faktycznych i prawnych. Konflikty pomiędzy nimi sąd konstytucyjny rozstrzyga, posługując się testem proporcjonalności poprzez «wyważanie» sprzecznych interesów”¹⁴.

⁹ S. Wronkowska, M. Zieliński, Z. Ziemiński, *Zasady prawa...* Zob. szerzej S. Wronkowska, *Sprawozdanie z dyskusji w Komitecie Nauk Prawnych PAN „Sposoby pojmowania zasad prawa”*, „Państwo i Prawo” 1972, nr 10, s. 166–169; S. Wronkowska, M. Zieliński, Z. Ziemiński, „Zasady prawa” w perspektywie teorii prawa oraz szczegółowych nauk prawnych, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1974, nr 2, s. 5 i n.

¹⁰ S. Tkacz, *Po co prawnikom zasady prawa*, „radca.pl: Kwartalnik Okręgowej Izby Radców Prawnych w Katowicach” 2018, nr 1(17), s. 28.

¹¹ L. Leszczyński, *Zasady prawa...*, s. 12.

¹² R. Dworkin, *Law's Empire*, London 1990; R. Alexy, *On the Structure of Legal Principles*, „Ratio Iuris” 2000, no. 3. Por. M. Atienza, J.R. Manero, *A Theory of Legal Sentences*, Dordrecht 1998, <http://doi.org/10.1007/978-94-007-0848-8>; H. Avila, *Theory of Legal Principles*, Dordrecht 2007, <http://doi.org/10.1007/978-1-4020-5879-0>

¹³ S. Tkacz, *Po co prawnikom...*, s. 29.

¹⁴ *Ibidem*. Por. L. Morawski, *Podstawy filozofii prawa...*, s. 233; Z. Pulka, *Prawoznawstwo – opis czy optymalizacja*, „Przegląd Prawa i Administracji” XLIII („Acta Universitatis Wratislaviensis”, no. 2177), Wrocław 2000, s. 79; R. Makarucha, *Zasady prawa...*, s. 128.

Ujęcie norm-zasad w formułę dyrektyw optymalizacyjnych ma zbliżyć ich naturę do norm programowych, z kolei nadanie im znaczenia dyrektywalnego ma pozwalać na łączenie ich z „zasadami systemu prawa”, zaś charakteru opisowego – na wiązanie zarówno z „zasadami systemu prawa”, jak i „postulatami systemu prawa”¹⁵.

Reasumując, za akceptowany powszechnie uznać należy pogląd głoszący, że pod pojęciem „zasada prawa” kryje się norma prawna, która określa w sposób modelujący typ konkretnych rozwiązań instytucjonalnych przyjętych w systemie prawa¹⁶. Zasady mają stanowić deskrypcje systemu prawnego, jego instytucji, a ponadto wskazywać powiązania funkcjonalne między poszczególnymi normami. Możliwość przypisania im znaczenia opisowego pozwalać ma zaś na dekodowanie jako obowiązujących zasad prawa, które nie zostały wyrażone wprost w przepisach prawa. Mianowicie, przeprowadzając analizując określoną grupę norm prawnych funkcjonalnie i treściowo ze sobą powiązanych, interpretator prawa może dojść do przekonania, że ów zespół norm wyraża „wspólne elementy” jednej z obowiązujących zasad prawa, która jedynie nie została *expressis verbis* w tekście aktu prawnego nazwana, niemniej niewątpliwie stanowi jego część. Zasady w znaczeniu opisowym mają przy tym służyć głównie dydaktyce prawa¹⁷. O zakwalifikowaniu określonej normy prawa czy zespołu norm jako normy-zasady systemu prawa może zdecydować sam prawodawca poprzez nazwanie (wyrażenie) jej wprost w systemie prawa lub wspólnie nauka prawa i judykatura, gdy wraz ze stosowaniem danego aktu i z upływem pewnego okresu czasu poczyniony zostanie w piśmiennictwie konsens co do jej istnienia w systemie prawa¹⁸. Uwypuklić należy, że pełna zgoda panuje co do tego, że „zasadami prawa” możemy nazywać wyłącznie te wyrażone lub niewyrażone *expressis verbis* w akcie prawnym normy prawne, które legitymują się cechą „obowiązywalności”¹⁹ i w swej istocie przynależą do kategorii wartości²⁰.

Zagadnienie roli „ogólnych zasad prawa” akcentowane jest przy wyznaczaniu wiążących prawodawcę reguł w procesie tworzenia prawa. Nurty prawotwórstwa determinowane są bowiem przez różne czynniki natury społeczno-politycznej, w tym także przez system ocen²¹ i uznany przez suwerena system wartości (aksjologię). Wymóg realizacji wartości

¹⁵ R. Makarucha, *Zasady prawa...*, s. 127.

¹⁶ W. Lang, J. Wróblewski, S. Zawadzki, *Teoria państwa i prawa...*, s. 358.

¹⁷ R. Makarucha, *Zasady prawa...*, s. 128.

¹⁸ L. Morawski, *Podstawy filozofii prawa...*, s. 231.

¹⁹ S. Tkacz, *O zintegrowanej koncepcji...*, s. 246.

²⁰ M. Kordela, *Zasady prawa jako normatywna postać wartości*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 2006, t. LXVIII, z. 1, s. 42.

²¹ S. Wronkowska, M. Zieliński, Z. Ziemiński, *Zasady prawa...*, s. 70.

winien być chroniony przez prawo i w efekcie powinny one znaleźć odzwierciedlenie (urzeczywistnienie) w tworzonej prawie jako usankcjonowane w prawie normy-zasady oraz szczegółowych regulacji różnych przejawów życia społeczno-polityczno-gospodarczego. Ustalenie to dotyczy zwłaszcza zasad konstytucyjnych, charakteryzujących się uzasadnieniem tetycznym, które sankcjonują wartości wewnętrzne prawa o podstawowym, kierunkowym znaczeniu dla całego systemu prawa. Zasady systemu prawa, odpowiadające takiej charakterystyce, pełnią rolę czynnika integrującego system prawny, sprzyjając utrzymaniu jego jednolitości aksjologicznej. Zasady prawa odgrywają też istotną rolę w procesie stosowania prawa i jego wykładni z uwagi na przypisywaną im szczególną doniosłość zawartych w nich rozstrzygnięć²².

2. Na gruncie prawa konstytucyjnego interesująca nas kategoria norm ma reglamentować najbardziej ważne rozstrzygnięcia ustrojowe o fundamentalnym znaczeniu dla oznaczenia celów i zasad organizacji państwa. Poza sporem jest to, że wszystkie normy-zasady zawarte czy oparte w konstytucji posiadają charakter normatywny²³, a obowiązek ich przestrzegania i realizacji jest niekwestionowany. W ich całokształcie (w ich sumie) wyrażać się ma zaś tożsamość danego systemu ustrojowego. Co ważne, w procesie ustrojodawczym często ma nie dochodzić do ścisłego rozróżnienia zasad konstytucyjnych od „zwykłych” norm. Donioślejsze znaczenie tych pierwszych ujawniać się ma niejednokrotnie dopiero w procesie analizy całokształtu postanowień konstytucji, w toku tworzenia prawa bądź interpretacji obowiązujących przepisów. Zasady prawa mogą być też zawarte *expressis verbis* w tekście konstytucji lub wyinterpretowane z zespołu norm ustawy zasadniczej dających zbiorczo wyraz uznania/usankcjonowania określonej wartości przez ustrojodawcę, która przezeń wprost nie została nazwana²⁴. W tym kontekście podkreśla się, że zwłaszcza sąd konstytucyjny może „odnaleźć” określne zasady ustroju w tekście ustawy zasadniczej, przyjmując iż uznanie ich obowiązowania stanowi naturalną i bezpośrednią konsekwencję regulacji prawnych wprost w niej wyrażonych²⁵. W ten sposób do systemu prawnego może być wprowadzane pewne *novum* normatywne,

²² R. Makarucha, *Zasady prawa...*, s. 131–136.

²³ Powołuje się przy tym argument funkcjonalny, polegający na wskazaniu negatywnych konsekwencji braku takiej normatywności. Otóż odmówienie normatywnego charakteru postanowieniom konstytucji prowadziłoby do tezy, że ta ostatnia nie jest prawem obowiązującym. Wobec szczególnej pozycji konstytucji w systemie prawa konstatacja taka jest niemożliwa do zaakceptowania.

²⁴ M. Zieliński, *Konstytucyjne zasady prawa*, [w:] *Charakter i struktura norm konstytucji*, red. J. Trzcinski, Warszawa 1997, s. 68.

²⁵ Tak. L. Garlicki, *Sądowictwo konstytucyjne w Europie Zachodniej*, Warszawa 1987, s. 289.

uzupełniające i rozwijające, a niekiedy modyfikujące czy doprecyzowujące samą konstytucję. W konsekwencji poszczególne zasady ustroju, na które powołują się organy stosujące ustawę zasadniczą, mogą mieć mniej lub bardziej wyraźną podstawę w tekście konstytucyjnym czy też mogą być mniej lub bardziej przekonująco uzasadnione na gruncie jej tekstu²⁶. Szczególny charakter omawianego rodzaju norm konstytucji konkretyzuje się również w możliwości wyinterpretowania z nich bardziej szczegółowych norm ustawy zasadniczej, które składać się mają na treść zasady konstytucyjnej²⁷. Szczególna rola zasad konstytucyjnych przejawiać się ma również w tym, że stanowią one w swej istocie syntetyczny wyraz sensu treści konstytucji jako fundamentu państwa.

W podręcznikach prawa konstytucyjnego są zwyczajowo definiowane jako pewne podstawowe rozstrzygnięcia ustrojowe, które – w swym całokształcie – wyrażają tożsamość ustrojową danego systemu konstytucyjnego. Przypisuje się im trojakie funkcje. Po pierwsze, wyznaczać mają aksjologię konstytucji, czyli system wartości, który przenika całokształt postanowień ustawy zasadniczej i determinuje jej normy. W konsekwencji interpretator konstytucji, by wyjaśnić znaczenie zawartych w niej pojęć, zobowiązany jest wykraczać poza jej tekst; winien rozumieć je w kontekście właściwym dla innych uznanych przez państwo normatywnych (np. ogólnych zasad prawa międzynarodowego, standardów właściwych dla współczesnego demokratycznego konstytucjonalizmu, aksjologii Unii Europejskiej) czy pozaprawnych (np. teorii i filozofii prawa) systemów norm i wartości. W efekcie zasady konstytucji mają odgrywać rolę swoistego „wyższego prawa”. Po drugie, skoro otwierają one mają konstytucję na ponadpozytywny system norm i wartości, to czynią ją również aktem elastycznym, wykazującym zdolność do adaptacji jej formalnych treści do zmieniających się uwarunkowań politycznych, społecznych i gospodarczych, jednakże w duchu z góry zdeterminowanej aksjologii systemu prawa. Po trzecie wreszcie, zasady konstytucji wyznaczać mają ogólny kontekst interpretowania i stosowania norm zawartych w tym akcie. W ten sposób przesądzono obowiązywanie reguły wewnętrznej hierarchii norm konstytucji z równoczesnym przypisaniem szczególnej doniosłości i nadrzędności normom wyrażającym zasady ustroju, które wyznaczać mają najważniejsze cele i kierunki działania władzy publicznej²⁸.

²⁶ Tak K. Wojtyczek, *Formy konstytucjonalizacji zasad konstytucyjnych*, [w:] *Konstytucjonalizacja zasad i instytucji ustrojowych*, red. P. Sarnecki, Warszawa 1997, s. 35–36. Por. R.M. Małajny, [w:] *Polskie prawo konstytucyjne na tle porównawczym*, red. R.M. Małajny, Warszawa 2013, s. 120–121; B. Banaszak, *Prawo konstytucyjne*, Warszawa 2015, s. 15.

²⁷ M. Zieliński, *Konstytucyjne zasady prawa...*, s. 68.

²⁸ Tak. R.M. Małajny, [w:] *Polskie prawo konstytucyjne...*, s. 119–120. Por. L. Garlicki, *Polskie prawo konstytucyjne. Zarys wykładu*, Warszawa 2010, s. 41–42; A. Bałaban, *Funkcje*

Podjmując to zagadnienie, wypada zwrócić uwagę, że ani nauka prawa, ani judykatura nie są zgodne w kwestii właściwej dla norm-zasad terminologii. W literaturze spotykamy bowiem następujące określenia: zasady naczelne, zasady konstytucyjne, zasady ustroju, „zasady zasad”, ogólne reguły ustawy zasadniczej czy „zwykłe” zasady²⁹. Trybunał Konstytucyjny zaś nazywa je normami, zasadami i wartościami konstytucyjnym, a w odniesieniu zwłaszcza do demokratycznego państwa prawa – terminem klauzula³⁰. Jednocześnie ani w piśmiennictwie, ani w orzecznictwie trybunalskim nie podjęto próby wiążącego wyjaśnienia znaczenia powyższych terminów, a zatem nie sposób ustalić czy te pojęcia stanowią względem siebie synonimy czy też wyrażają wewnętrzną hierarchię norm-zasad³¹. Co więcej, w literaturze sformułowano pogląd, że nie zachodzi potrzeba ścisłego zdefiniowania tych pojęć, gdyż podstawową kategorią w dyskursie prawniczym jest norma prawna. Termin zasada konstytucyjna czy też zasada ustroju służyć ma zaś jedynie uproszczeniu tego dyskursu w płaszczyźnie normatywnej³². W piśmiennictwie można napotkać przynajmniej częściowe próby uporządkowania tego swoistego chaosu terminologicznego. I tak np. Bogusław Banaszak wyjaśnia, że zasada ustroju to „naczelne, najważniejsze rozstrzygnięcia charakteryzujące ustroj państwowy, zawarte w konstytucji (jeśli państwo taką posiada). Można ją więc z reguły utożsamiać z zasadą konstytucyjną”³³.

87

Chcąc przyłączyć się do dążeń podejmowanych na rzecz usystematyzowania kwestii stosowanej nomenklatury interesującego nas zagadnienia, można poczynić trzy szczegółowe konstatacje. Pojęcia zasada prawa, zasada ustroju, zasada konstytucyjna, zasada naczelna czy „zasada zasad” niewątpliwie stanowią względem siebie terminy równoważne w tym sensie, że służą do oznaczenia (wyróżnienia) osadzonych w tekście konstytucji „najdonioślejszych” rozstrzygnięć pochodzących bezpośrednio lub pośrednio od autorytetu ustrojodawczego, a dotyczących poszczególnych elementów składających się na tożsamość konstytucyjną danego państwa. Owe decyzje ustrojodawcy mogą być wyrażone w ustawie zasadniczej wprost lub nie, tzn. nie w postaci gotowych sformułowań, lecz pośrednio.

zasad naczelných konstytucji, „*Studia Iuridica*” 1995, t. XXVIII, s. 22–23, 27; s. 49; L. Garlicki, *Uwaga nr 9 w Komentarzu do rozdziału I Konstytucji RP z 1997*, [w:] *Konstytucja RP. Komentarz art. 1–29*, t. 1, red. L. Garlicki, M. Zubik, wyd. II uzupełnione, Warszawa 2016, s. 49.

²⁹ Por. R.M. Małajny, [w:] *Polskie prawo konstytucyjne...*, s. 120.

³⁰ L. Garlicki, *Uwaga nr 8 w Komentarzu do rozdziału I Konstytucji RP z 1997*, [w:] *Konstytucja RP. Komentarz...*, s. 48.

³¹ Por. J. Oniszczyk, *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej w orzecznictwie Trybunału Konstytucyjnego*, Kraków 2000, s. 18, 32.

³² P. Tuleja, *Pojęcie zasady konstytucyjnej...*, s. 19–20.

³³ B. Banaszak, *Prawo konstytucyjne...*, s. 15.

W tym ostatnim przypadku będziemy mieli do czynienia ze zjawiskiem konwencjonalności zasad prawa³⁴, a mianowicie ich nazwanie będzie wymagało wdrożenia procesu myślowego polegającego na wyprowadzeniu, wyinterpretowaniu z konstytucji konkretnych norm-zasad, które następnie znajdą odzwierciedlenie w poglądach prezentowanych w piśmiennictwie czy orzecznictwie. Konsekwencją tego zabiegu jest zaś uznanie, że w wewnętrznej hierarchii norm konstytucji, usankcjonowane w ten sposób normy-zasady posiadają nadrzędną pozycję.

Wydaje się, że można zaproponować stosowanie pewnej gradacji analizowanej terminologii dla wyrażonych w konstytucji rozstrzygnięć ustrojodawcy o wartościach. Mianowicie pojęcia „zasada zasad”, „zasada naczelna” czy „zasada ustroju” jako synonimy powinny zostać zastrzeżone dla najbardziej fundamentalnych, „najdonioślejszych” rozstrzygnięć ustrojodawcy, przesądzających charakter ustroju politycznego państwa i status prawny jednostki oraz przyjęty kierunek dla wyznaczenia wszystkich elementów aksjologii systemu prawa. W konsekwencji terminy „zasada konstytucyjna” czy „zasada prawa” powinny znaleźć zastosowanie dla nazywania norm konstytucji opisujących bardziej szczegółowe elementy wyrażające wartości systemu prawnego, a których wyrażenie stanowi niejako naturalną konsekwencję usankcjonowania tych pierwszych o fundamentalnym – kierunkowym znaczeniu. Te drugie zatem mają względem nich charakter wtórny, refleksowy, zaś o celowości ich wyrażenia w tekście konstytucji decydować mają względy dydaktyki prawa, edukacji odbiorcy ustawy zasadniczej. Innymi słowy wykładnia konkretnej zasady naczelnej powinna prowadzić do tej szczegółowej zasady prawa, stanowiącej część treści nadrzędnej względem niej zasady naczelnej/ustroju (np. Konstytucja RP art. 32 ust. 1 – równość w prawie i wobec prawa a art. 32 ust. 2 – zakaz dyskryminacji, art. 33 – równouprawnienie czy art. 2 – państwo prawa a art. 11 – zasada pluralizmu politycznego).

Dodać wypada, że wyrażenie w konstytucji norm-zasad może przybrać dwojaką postać. Ustrojodawca może posłużyć się zastaną w orzecznictwie i piśmiennictwie kategorią pojęciową (formułą) o przesądzonym znaczeniu lub ująć ją w znaczeniu opisowym bądź dyrektywalnym. W tej ostatniej formule normy-zasady uzyskują postać złożonej wypowiedzi ustrojodawcy, znajdując oparcie w wielu postanowieniach ustawy zasadniczej, w tym jej preambule. Co więcej, w przypadku usankcjonowania w ten sposób zasad naczelnych, mogą one konkretyzować się w szeregu szczegółowych subreguł (maksym), opisujących poszczególne elementy, składające się na większą całość określonej kategorii aksjologicznej o nadrzędnym, fundamentalnym znaczeniu dla wyznaczenia ustroju państwa,

³⁴ *Ibidem*, s. 15–16.

nazwaną w piśmiennictwie czy orzecznictwie. Bywa przy tym i tak, że ustrojodawca nie nazywa tej nadrzędnej kategorii ustrojodawstwa, poprzestając na wyznaczeniu w ustawie zasadniczej jedynie jej szczegółowych elementów, cedując w ten sposób na interpretatorów tekstu prawnego obowiązek jej zdekodowania i nazwania. W oparciu o znaczenie opisowe zasad prawa możemy zatem dekodować „zwykłe” zasady prawa, jak i zasady ustroju niewyrażone wprost w przepisach prawa. Analiza określonego zespołu norm może bowiem prowadzić do wyznaczenia ich „wspólnych elementów”, które składają się na ściśle określoną zasadę prawa³⁵. W odniesieniu do zasad ustroju Trybunał Konstytucyjny zwraca uwagę, że wyodrębnienie przez dogmatykę w oparciu o poszczególne (o szczególnym charakterze) postanowienia konstytucji niewyrażonych w niej wprost, ma jeszcze to znaczenie, że stają się one wytyczną dla interpretacji obowiązujących przepisów³⁶. Przykładów wyznaczenia cech konstytucyjnych określonej kategorii ustrojodawstwa o nadrzędnej pozycji dostarczają zaś przypadki wyprowadzenia przez dogmatykę z konstytucji wraz ze zdefiniowaniem elementów szczegółowych niewyrażonych w niej wprost następujących zasad ustroju: zasady społeczeństwa obywatelskiego, zasady ochrony społeczeństwa obywatelskiego³⁷ oraz zasady ochrony samorządności terytorialnej (wraz z wyodrębnieniem jej subzasad i subreguł, tj. maksym samorządności terytorialnej (z subregułami: samodzielności, pomocniczości i decentralizacji) oraz ochrony podstaw ustrojowych tej samorządności³⁸.

³⁵ Por. R. Makarucha, *Zasady prawa...*, s. 128; M. Kordela, *Zasady prawa...*, s. 34–35.

³⁶ Wyrok TK z 25.02.1992 r., K 3/91, OTK 1992, cz. I, s. 33.

³⁷ A. Pułło, *Zasady ustroju politycznego państwa. Zarys wykładu*, Gdańsk 2014, s. 175.

³⁸ A. Chorażewska, *Zasada ochrony samorządności terytorialnej. Studium konstytucyjne*, Katowice 2018.